

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 3

15 Մայիս 1890

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

Փողոց Սուրբուհի Համամ, Թիւ 14

1890

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Ս. ԳՐՈՅ ԵՒ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՈՒՍՄՈՒՆՔ. «Գործք Առաքելաց» եւ «Պօղոսի Առաքելոյ սոս Գաղատացիս բուրբ»ն :
2. ՍՈՒՐԲ ԽԱԶԻ ԳԵՐԵՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆ Ի ՊԱՐՍԻՑ Եւ ԸՈՐԱ ազատութիւնն ի ձեռն Հեռակ կայսեր յ՛երդ դարու. — Գ. Վ. Էփ. Թերզխաշեան :
3. ԱՌԱՍՂ. — Թ. Թերզեան :
4. «ՄԵՌԵԱՅԻ Է ԹԷՆՆՁԷ» ԳՐԱԲԱՐՆ. — Հ. Սերոյբե Վ. Տերզխաշեան :
5. ԳԻՏԱԿԱՆՔ. — Ասիոյ ազգահամարք : — Ախսաբանական :

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Ե Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Առաջին անգիր

ԹԻՒ 3

15 Մայիս 1890

Ս. ԳՐԹՅ ԵՒ ԱՐԵՒԵՂԵԱՆ ՈՒՄՄՈՒՆՔ

« ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՔԵԼՈՅ » ԵՒ ՊՕՂՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԱՌ ԳԱՂԱՏԱՑԻՍ ԹՈՒՂԹՆ (*)

(Շարունակություն է և վերջ)

Անտարակոյս լուծուելու առաջին խնդիրն հեթանոսաց նոր եկեղեցւոյն մէջ բնդաւնելութեան խնդիրն էր . իբր սկզբունք այս խնդիրը ամենեւին տարակուսանաց տակ չէր կրնար ինկնալ . քանզի Քրիստոս ինքն հրամայած էր իւր աշակերտաց որ անխորհրտ համարէն ազգաց եւ ազանց քարոզեն իւր Աւետարանը . ի դարձնականին միայն քիչ մը դժուարութիւն կրնար յերեւան ելնել : Առաջին նորադարձք առանց բացառութեան ամէնքն ալ Հրէայ էին : Արդ Հրէայք սաստկապէս կ'ատէին ինչ որ Արտահանու ազգին չէր պատկանէր , այնպէս որ ըստ իրաւանց պայծառ եւ յայտնի իր մը՝ ի դարձադրութեան հակակրօնութեան կը հանդիպէր . յիշուի ալ դիւրին չէ հնայեալ եւ արմատացեալ վաստակն նախապաշարումները չուտով թօթափել : Վասն որոյ Քրիստոնէութեան դարձած Հրէից համար առ հասարակ բաւական ժամանակ պէտք էր , որպէս զի քիչ քիչ սովորին հեթանոսութենէն դարձողներն իրենց հաւատարմ կառուելու եւ զանոնք իրենց մէջ բնդաւնելու . այս ամէնքը ի գլուխ ելան ատրիճանարար եւ խաղաղութեամբ :

(*) Տես Պատկեր Թիւ 2 , էջ 25 :

Առաջին քայլն եղաւ Սամարացւոյ դարձումը, վասն զի Սամարացիք աւթիփառեալ էին եւ Մովսիսական օրէնքը կը պահէին. բայց երկրորդ քայլը նոյնչափ դիւրութեամբ չի կատարուեցաւ: Դուհոս երկաշ մանրամասնութիւններ ի մէջ կը բերէ առաջին հեթանոս Կուսնեւիտոս հարիւրապետին դարձը պատմելու տուն, որպէս զի անոր դարձը բացատրելով եւ արդարացնելով՝ Հրէից ոգին եւ սիրան պատրաստէ. ուստի կը հետեւի թէ ամէն Հրէամկա Քրիստոնեայք Կուսնեւիտոսի Քրիստոսի եկեղեցւոյ մէջ ընդունելութիւնը հաշտ ակամբ չէին նայէր: Մի միայն գերբնական միջամտութիւն մը կարող էր Աստուծոյ արքայութեան ծառայումը եւ համօրէն ազգաց եւ ազանց ի հաւատոս Քրիստոսի կոչումը մեկնելու եւ համոզեցնելու համար. այն տաններն Առաքելոց ձեռք գործուած հրաշք միայն կարող եղան հակառակորդները համոզել թէ Աստուծո՞ւ հեթանոսներն ի հաւատոս կոչած է:

Հոս պէտք է քանի մը պարագայք յառաջ բերել այս զլխաւոր դէպքը լուսարանելու համար: Պէտք է ուրեմն դիտել, թէ առաջին հեթանոսի (Կուսնեւիտոսի) Քրիստոնէութեան ընդունելութիւնը նոյն իսկ Հրէաստանի մէջ տեղի ունեցաւ, այսինքն ի Կեսարիա Փիլիպեցւոյ. եւ թէ Պետրոս Առաքեալն էր որ այն հեթանոսը ընդունեցաւ եւ մկրտեց. ա՛յն Պետրոսը՝ զոր արդի քննադատք ներկայացընել կ'ուզեն իբր հակառակ Պօղոսի գաղափարաց, Քրիստոնէութեան ծառայման նկատմամբ ի հեթանոս:

Պէտք է նաեւ դիտել թէ Կուսնեւիտոսի դարձն, որ հեթանոսաց ի Քրիստոնէութիւն ընդունելութեան ծանր խնդիրը լուծած է, Պօղոսի դարձին եւ անոր առաքելութեան սկսելն յառաջ տեղի ունեցած է, վասն որոյ այս դարձիւ նկատմամբ Պօղոս ամենեւին ազդեցութիւն մը չէր կրցած ունենալ:

Ուստի առաջին կէտ մը լուծուած էր, այսինքն թէ ամեն մարդիկ կոչեալ էին Քրիստոսի եկեղեցւոյն մասնակցելու. բայց եւ այսու ամեն դժուարութիւնք անհետ եղած չէին. նոր դժուարութիւնք յերեւան պիտի ելնէին. զհեթանոս մկրտելու դժուարութիւն չկար, այլ խնդիր էր թէ մկրտելն յետոյ իրենց հետ ինչպէս վարուելու էր: Նոր եկեղեցին երկու տարրէ բաղկանալու սկսած էր, մէկ

տարրը Հրէից ժողովանոցէն կու գար , եւ միւսը՝ կուտառ նւերէ : արդեօք տառջինը պիտի անհետ ընէր զերրորդը . նորադարձ հեթանոսք պարտաւոր էին Մովսիսական օրինաց պահպանութեան . այս խնդիրներուս վրայ վէճ չեղաւ , մինչեւ որ գէպերն այս հարկս ի մէջ չածին :

Հարկւրապէս կուսնելիոս հեթանոսի գարձէն յետոյ , հեթանոսաց ի Քրիստոնէութիւն ընդունելութեան խնդիրը արդէն լուծուած ըլլալով , Պօղոս իւր առաքելութեան ձեռնարկած եւ շատ մը հեթանոսներ գարձուցած էր , մասնաւոր յԱնտիօք :

Ոչ ոք հախառակեցաւ անոնց ընդունելութեան . բայց որովհետեւ զեւ որոշուած չէր թէ իրենց հետ ի՞նչպէս պէտք է վարուիլ , վասն որոյ նոր խնդիր մը ի մէջ եկաւ : Պօղոս Առաքեալ՝ իւր ողջմտութեամբն եւ Քրիստոսի վարդապետութեան ոգւով տողորեալ՝ ի Քրիստոնէութիւն գարձած հեթանոսները Մովսիսական օրինաց պարտաւորեւ չէր մտաբերէր ամենեւին . իսկ իսրայելացիք՝ որք ի սկզբան անդ հեթանոսները յԱրքայութենէ Աստուծոյ վտարել ուղած էին , այն ատեն գէթ Մովսիսական օրինաց զանաք պարտաւորեւ մտաբերեցին : Այսպէս այս երկրորդ խնդիրս բացարձակապէս ի մէջ եկաւ :

Մէկ կողմանէ Քրիստոնէութեան գարձած Հրէայք կը պահանջէին որ հեթանոսութենէ գարձուներն Հրէից օրինական հրահանգաց պարտաւորեալ ըլլան , եւ ի մասնաւոր թրիստութեան . միւս կողմանէ նորադարձ հեթանոսք Պօղոս Առաքեալէ քաջալերեալք կը ժխտէին ընդունել այդ պարտաւորութիւնը . խնդիրը կը ծանրանայր . անոր լուծումը Առաքելաց ժողովոյն յանձնուեցաւ , եւ այսպէս տառջին եկեղեցական ժողովոյ գումարման ասիքն ներկայացաւ : Պետրոս եւ Յակոբոս Առաքեալք , զորս թուպինկենի գլուորցր Հրէամիտ կողմակցութեան նպատաւոր ցոյց կու տայ , միւս Առաքելոց հետ հեթանոսաց նպատաւոր եղան , եւ որոշուեցաւ որ Հրէական օրինաց պահպանութեան պարտաւորեալ չեն : Դուկտուս պատմութիւնը շատ պայծառ է , ամեն պարագայները յառաջ կը բերէ , եւ լուծումը կը ծանուցանէ , եւ վիճին վերջ տալու համար Առաքելոց առ Քրիստոնեայս Անտիօքայ գրած նամակը ի մէջ կը բերէ , որ խնդրոյս մէջ Առաքելոց կատարեալ համաձայնութիւնը ցոյց

կու տայ. ստոր համար է որ բանապաշտ քննադատք չեն ուզեր զայն ընդունիլ. բայց գործերն եւ զէպք որ հետզհետէ կը պարզուէին եւ կը վարդանային բանաւոր եւ բնական ընթացքով, Ղուկասի պատմութեան ստուգութիւնը կը հաստատուէին :

Յիրաւի իսկ երկրորդ խնդիրն թէպէտեւ լուծեալ էր, բայց դարձեալ ամեն բան աւարտած չէր : Երուսաղեմայ ժողովն որոշած էր թէ ի Քրիստոսնէութիւն զարձող հեթանոսք պարտաւորեալ չէին Մովսիսական օրինաց պահպանութեան, բայց բան մը չէր բռնած Հրէութենէ ի Քրիստոսնէութիւն դարձողներուն նկատմամբ. այսինքն թէ արդեօք ասոնք ալ ազգա՞տ էին այն օրինաց պահպանութեանէ՞ թէ ոչ. այս կողմանէ կրնար նոր զժուարթութիւն մը յերեւան ելնել, ինչպէս որ եղաւ :

Պաղեստինի մէջ բնակող եւ ծննդեամբ Հրէայ Քրիստոնէից համար յայտնի էր կանոնն. ասոնք պիտի չարունակէին Մովսիսական օրէնքը պահելու, իրենց եզրարց զայլազանութեան պատճառ չի սաղու համար, եւ իրր զհեթանոս կենցաղաւորող չերեւոյրու եւ իրենց եզրարց (Հրէից) հետ հաղորդակցելու անկարելիութեան մէջ չի գտնուելու համար : Այդ այնչափ բնական բան մ'էր, որ նոյն ինքն Պօղոս փոքր Ասիոյ Հրէից ակնածութեան համար թշուառաց զՏիմոթէոս, որուն հայրը հեթանոս եւ մայրը հրէուհի մ'էր, եւ ինքն իսկ օրինական ծէսերը կը պահէր իրր ըստ կարի, թէպէտեւ պարտաւորեալ չէր. ինքն կ'ըսէ, թէ «Եղէ ընդ Հրէայսն իրրեւ զՀրէայ, զի զՀրէայս շահեցայց. եղէ ընդ օրինօք իրրեւ զայնոսիկ որք ընդ օրինօքն էին, իրր ո'չ թէ ընդ օրինօքն էի. » եւն :

Այլ եթէ դիւրին էր այս կանոնիս հետեւիլ ի Հրէաստան ի Հրէից բազկացեալ եկեղեցւոյ մը մէջ, ոչ նայնչափ դիւրին էր ընել նոյնը Եկեղեցւոյ մը մէջ որ մաս մը Հրէայներէ եւ մաս մ'ալ հեթանոսներէ բազկացեալ էր : Վասն որոյ նոր Եկեղեցւոյ մէջ երկուութիւն չի հաստատուելու համար հարկ էր կա'մ պարտաւորել նորադարձ հեթանոսները Մովսիսական օրինաց պահպանութեան, կամ զՀրէայս ազատ կացուցանել նոյն օրինաց պահպանութենէ. ապա թէ ոչ երկու կողմն չէին կրնար սեղան հստիլ ի միասին, Մովսիսական օրինաց կերակրոց նկատմամբ տուած հրահանգաց

սխառճառաւ : Թէպէտեւ Երուսաղեմայ ժողովն ուղղակի այս
կէտը չէր որոշած , բայց գշեթանոս օրինաց պաշտօնաւ-
թենէ ազատ կացուցանելով անուղղակի իմն եղանակաւ
նոյն խնդիրը լուծած էր . եւ որովհետեւ հեթանոսութենէ
դարձող քրիստոնէայք ազատ էին ի պաշտօնաւթենէ Մով-
սիսական օրինաց , կը հետեւէր թէ անոնց հետ ապրելու
հարկադրեալ հրեութենէ եկող քրիստոնէայք եւս ազատ
էին . Պետրոս եւ Պօղոս ինքնին այսպէս կը մտածէին . վասն
որոյ Առաքելական ի սկզբան անդ ամենեւին դժուարու-
թիւն չկարոյց յԱնտիօք նորադարձ հեթանոսաց սեղանա-
կից բլլալու :

Այսու ամենայնիւ ի գործնականին այս խնդիրս շատ
փափուկ էր : Դիւրին է ըմբռնել թէ Հրէայք , որք Մովսի-
սական օրինաց ոգւով եւ անթերի պաշտօնաւթեամբ տու-
գորեալ էին , ի՛նչ դժուարութիւններ պիտի զգային այն
սովորութիւնը մէկդի թողլու համար . վասն որոյ պէտք էր
ամենամեծ զգուշութեամբ , չըջացեցութեամբ , խնամքով
եւ ներողամտութեամբ վարուիլ . որպէս զի չըլլայ թէ զգա-
ծուին նախկին կրօնակիցք եւ չի խրտնուն ի Քրիստոնէու-
թիւն դարձող Հրէայք , որք միշտ ծիսական արարողութեանց
համակրութիւն մը կը պահէին իրենց սրտերուն մէջ . միտն-
գամայն պէտք էր զգուշութեամբ վարուիլ նորադարձ հե-
թանոսաց հետ , որպէս զի չըլլայ թէ ասոնք ալ իրր նշով-
եալ համարուին . երբ Երուսաղեմէն յԱնտիօք նորադարձ
Հրէայք եկան , որոնց Նախկնորան Յակոբոս Առաքեալն էր ,
Պետրոս անոնց տկնածութեան համար եւ զիրենք չի պա-
ղեցնելու գիտմամբ , նորադարձ հեթանոսաց սեղանակից
բլլալէ եւ անոնց քով յաճախելէ դադարեցաւ : Պետրոսի այն
բնթացքն Երուսաղեմայ ժողովքին վճռոյն ժխտումն չէր ,
որովհետեւ ինչպէս ըսինք , այն ժողովքն այս մասնաւոր կէ-
տիս նկատմամբ բան մ'որոշած չէր , բայց ի գործնականին
Պետրոսի խորշումն կրնար փնտաւար հետեւութիւն ունե-
նալ : Պօղոս իւր փորձառութեամբն անմիջապէս նախատես
եղաւ այն դժարի հետեւութեանց , որք կրնային յառաջ
գալ Պետրոսի ներողամտութենէն Հրէից նախապաշարմանց
նկատմամբ , վասն որոյ փութաց հրապարակաւ տարիւել
առ Պետրոս . Պետրոս ալ իմացաւ , ինչպէս «առ. Գաղատացիս»
թղթէն կը հտտկեցուի , թէպէտեւ յայտնի չըսէ թէ Պօղոսի

առարկութիւնն իրաւացի էր, եւ համաձայնեցաւ Պօղոսի. եւ այսպէս վերջնական եղանակաւ որոշուեցաւ Մաքսիմական օրինաց նորադարձ Հրէից եւ հեթանոսաց կողմանէ պաշտօնաւթիւնն խնդիրն: Աստի ի յայտ կու գայ թէ մէկ կողմէ Պետրոսի եւ Յակոբոսի, եւ միւս կողմէ Պօղոսի մէջ սկզբան տարաձայնութիւն չկար, ընդհակառակն կատարեալ համաձայնութիւն կը տիրէր առաջին երկու խնդրոց նկատմամբ. իսկ երկրորդին վրայ մի միայն վայրկեան մը գործնական տարբերութիւն մը տեսնուեցաւ, որ եւ տնչեաւ եղաւ խորոյն Պօղոսի խորհրդածութեան վրայ:

Վասն որոյ յայտ յանդիման կ'երեւի, թէ « Գործոց » եւ « առ. Գաղատացիս » թղթոյն պատմութեան մէջ տարաձայնութիւն չկայ. իրերն խեղաթիւրելով միայն տարաձայնութիւն մը կը հնարուի եւ ոչ թէ յերեւան կը հանուի: Դուկաս իրը կը պատմէ իւր Պատմագիր, Պօղոս Գաղատացոց թղթոյն մէջ երուսաղեմայ ժողովոյն վրայ այնչափ միտոյն կը պատմէ, որչափ իւր նիւթը կը պահանջէր. այլ բոտ հիման եւ բոտ իրին՝ համաձայնութիւնն կատարեալ է երկոցունց մէջ: Պետրոսի կենցաղավարութիւնը նորադարձ հեթանոսաց հետ նախ քան երուսաղեմայ Հրէից գալը, ինչպէս Պօղոս մեզ կը պատմէ, ուրիշ կերպ չի կրնար մեկնուիլ եթէ ոչ երուսաղեմայ ժողովոյն վճռով. նոյն ժողովոյ կողմանէ սրոյ եւ բացարձակ վճռոյ մը գոյութիւնը կը մեկնէ: Պետրոսի վայրկեան մը յերկուանուն եւ վերջին տատիճան խոհեմութիւնը Հրէատանէ եկած եղբարց գայթակիրութեան առիթ չիտալու համար: Այսպէս ամենայն դէպք մէկմէկու հետ կապակցեալ կ'երթան եւ կը պարզին, եւ ողջամիտ գաղափարութիւնն՝ ոչ այլ ինչ յերեւան կ'ածէ՝ եթէ ոչ Դուկասու ճշմարտութեամբ խնդր:

ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ ԳԵՐԵՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆ Ի ՊԱՐՍԻՅ

ԵՒ ՆՈՐԱ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ

Ի ՋԵՌՆ ՀԵՐԱԿԼ ԿԱՅՍԵՐ յ'Է ԴԱՐՈՒ

Ա .

Հերակլ ինքնակալին թագաւորութեան առաջին տարիներն բազմադիմի ազեակց չարք մը կը կազմեն : Այնչափ զժուարին եւ զրեթէ անհնարին կը համարուէր յարեւելից եւ ի հիւսիսոյ արչաւոյ թշնամեաց գիւնազրուելն՝ որ առ ժամանակ մի կարծուեցաւ թէ արեւելեան ինքնակալութիւնն անվրէպ զոհ պիտի լինէր մատաղատ անխուսափելի եւ վերջնական հարուածի :

Պարսիկք, որոյ յայնժամ կ'իշխէր Սառանեանց քաղեաց ցեղէն Խսրով Բ ., բուն յարձակմամբ նուաճեր էին արեւելեան գաւառները : Յամին (610), այս է Հերակլի թագաւորութեան առաջին տարին, գրաւեցին զԵփեսոս եւ զԱնաիոք պաշարեցին, եւ հետեւեալ տարին զԿեսարիա բնդ բաժնի տնայն : Դամասկոս իսկ նոցա ձեռաց տակ ինկաւ : Իսկ (614) թուական ամսոյն մէջ խաղացին անցան Յորդանան գետէն, ողջոյն Պաղեստինու տիրելով եւ Երուսաղէմն ալ տուին : Հազարաւոր քահանայք, կրօնաւորք եւ կուսանք խոյրոպեցան . եւ Հրէայք, որք արդէն իսկ Հերակլի նախորդ Փոկաս բռնակալին անհնարին վայրագութեան զէմ սատակ զայրացած էին, կը գնէին Քրիստոնեայ գերիները, մի' միայն առ քէն վրիժու զանոնք սպաննելու նպատակաւ : Պաղեստինու մէջ կոտորելոց թիւն հասաւ մինչեւ ցիննսուն հազար : Ս . Գերեզմանն եւ այլ բազում Եկեղեցիք հրոյ ճարակ եղան : Զաքարիա Պատրիարքն, հանդերձ բազմաթիւ Քրիստոնէիւք, վտարանդի տարուեցաւ : Այլ որ զհամբէն Քրիստոնէութիւն ի խոր սուգ համակեց՝ այն եղաւ, զի Ս . Խաչն, որ Հեղինէ Կայսրուհւոյն օրերէն ի վեր Ս . Յարութեան Եկեղեցւոյն մէջ պահուած էր, յափշտակուելով ի

Պարսից՝ զերի վարեցաւ, եւ այժմեան Դաւրէժ քաղաքին մերձակայ Ասորոսպատէ գլեկին մեհենին մէջ գետեղեցաւ։ Նոյն չարարաստիկ պատահարք հարուածեցին Սրբոյն Սաբայի վանքն ալ։ Քառասունեւչորս միանձունք, որք չէին ուղած թողուլ իրենց տաճանութիւնը, աւարտուներէն անխնայ ջարդուեցան։ Եկեղեցին նոցա յիշատակը մեծարելի ըրաւ տօնախմբութեամբ, որ կը կոտորուէր ի վեշտաւան Մայիսի։ Մի քանի եօթնեակք միայն բաւական եղած էին այոջափ չարիք եւ թշուառութիւնք բերելու կուտելու, եւ երեք դարէ՝ ի վեր հաւատացելոց յերուսաղէմ հաւաքած սրբազան նշխարքն եւ անհամար գանձերը ցիրուցան ընելու։

Պարսիկք յետոյ Եգիպտոսն ալ իրենց իշխանութեան ներքեւ նուաճելով, մինչեւ ցեթովպիա յառաջ խաղացին։ Նաեւ 616 ին Ասիական ծովափանց վրայ կառուցեալ Կոստանդնուպօլոսի գրեթէ արուարձանն սեպուող Քաղկեդոնն եւս ձեռք ձգելով, տասն տարի շարունակ հոն մնացին։ Հերակլ Սորապի գեաւաններ առաքեց խաղաղութիւն խնդրելու համար, բայց Պարսիկն գոռոզաբար պատասխանեց, թէ բնաւ երբեք ի հաշտութիւն պիտի չխոնարհէր, եթէ նա զՔրիստոս ուրանալով արեգական երկրպագութիւն մատուցանել յանձն չառնուր։ Ահաւասիկ ատոնք էին յարեւելից կուսէ ինքնակալութեան վաղընդփոյթ կործանումն սպառնացող ահարկութեամբ։

Մի՛թէ նուա՞ղ սրտաբեկ եւ ստանեցուցիչ էր կացութիւնն ի հիւսիսայ կողմանէ։ Այժմեան Հռոմէաբիա, Մուսուլիա, Վալաքիա, Ալպանիա եւ Դադիստիան կազմող գաւառներուն կ'իշխէր յայնժամ Աւարեան ինքնակալութիւնն, որ դեռ յաշտուեա ծաղկահասակ եւ կորովի երիտասարդութեան էր, եւ առաջին փառաւոր մրցանակաց արեցութեան մէջ։ Գաղանտսիրտ Ատտիլայի յաջորդներն, որ այս տէրութեան երասանակքը կը վարէին, այնպէս մեծատատ սպառնալից կը գուային, որ արեւելեան կայսրութիւնն առ հարկի կը խոնարհէր եւ անբարբառ կը հանդուրժէր Աւարեան խաժամուժ ամբոխին ըստ քմաց ըրած աշխարհաւեր ստպատակութեանց։ Այս խառնիճաղանձս անարգել կը խուժէր կ'անցնէր մինչեւ իսկ այն մեծ սարսփաղը, զոր Անատոաս Ա. կայսրն 507 ին տաճեւութ փարսափ երկայնութեամբ ընդ մէջ Մարմարայի եւ Սեւ ծովու կանդ-

նած էր: Դեռ կէս դար առաջ՝ Աւարք զկոստանդնուպօլիս սրաշարմամբ սրտեր էին: Այսպէս ահաւասիկ ինքնակալութիւնն 'ի հիւսիսոյ եւ յարեւելից հսկայաքայլ յառաջացող զորհուրելի թշնամեաց հարուածներուն տակ յոգիս ապստաման, կը տեսնէր ահաբեկ թէ նոքա մերձ ընդ մերձ նոյն իսկ թագաւորանիստ քաղաքին գէմ՝ յարձակելու համար իրենց զօրութիւնը ի մի գումարել կը օտոմարել կը օտոմարել:

Բ.

Սակայն եւ այնպէս Սուրբ Խաչին գերեզմարութենէն յառաջ եկող սրտայոյզ կսկիծն, սքանչելեօք իմն զարթուցած էր Յունաց վաղեմի առաքինութիւնը:

Երուսաղեմի աւարառութեան ժամանակ երկու սրբազան նշխարք միայն ազատուեր էին. - Չորչարանաց Սպունգն եւ Տէգը - : Ասոնք հրապարակաւ ի մեծարանս գրուելով հաւատացելոց, շատ օրեր ժողովուրդը զուեղազուեղ կը դիմէր այս անգին նշխարաց առջեւ երկրպագութիւն մատուցանելու: Այն ատեն այս ահեղ արկածիս նկատմամբ սրտերու մէջ վառեալ եռանդն իրապէս փրկեց ինքնակալութիւնը: Հերակլ այս լիարորոք հանրային խանդէն օգուտ քաղելով, զօրածուով եղաւ եւ կազմեց ամբողջ բանակ մը, գանձը կարգաւորեց, առ որ հարկ եղաւ եկեղեցեաց աշտանակներն եւ սուրբ անօթներն իսկ հալեցնել:

Թէ եւ կայսրն՝ սուրբ Խաչին ազատութեան համար ձեռնամուխ եղած այս մեծ եւ կրօնական գործէն խափանարար արգելքի մը պատճառաւ յետոյ չկատելու համար, Աւարեանց չէզոքութեան վրայ փորձեց ապահով ըլլալ, այլ բանազնացութեան սկիզբն անյաջող ելք ունեցաւ: Քանզի երբ երկու վեհապետք ի Հերակլէս տեսակից եւ խօսակից ըլլալու ուսյմանաժամ՝ դրած էին, Աւարաց արքայն որոգայթ լարեց ինքնակալը ձերբակալելու: Շնորհիւ իւր երկւորին արագութեան պրծաւ Հերակլ շինականի զգեստիւք ծպտեալ եւ նետելով ճամբուն վրայ արքայազն համաղկեալ, բայց ի կայսերական թագէն զոր բազկին անցուցած էր: Այս անակընդիպ փախստենէն կատարած, Աւարեան այրուծին յարձակեցաւ ի կողպաւս Կոստանդնուպօլսոյ արուարձանեայց իսկ քաղաքն, ուր տպաւորուեցաւ ժամանակ ունեցած էր:

Հերակլ, այնպէս ամբողջովն զիմակալութիւն յուցուց, որ Աւարաց իշխանն հարկադրեցաւ իւր հեծեալաւորներն որչաւանայ վրայ սարժանալով հաշտութիւն խնդրել: Յոյներն խաղաղութեան կարօտ, եւ Աւարք հաւանաբար այս անգամ եւս զիւրին կերպով ուխտազանց դաժնուելու մտադիր ըլլալով, հին վնասադատարը նորագէն եւ ոչ մի խոչընդոտն ունեցաւ: Իւր բաւական ժամանակ բացակայութիւնն նկատի առնելով, Հերակլ Աւարաց արքային պատանդներ տուաւ, ի դարձին նաեւ 200 հազար սովի դրամ հատուցանել խոստանալով:

Վերջապէս իմաստութեամբ կարգի դրաւ զամենայն ինչ այն սահմանափակ իշխանութեան մէջ, որ մնացեր էր իրեն Մեծին Կոստանդինոսի ինքնակալութենէն, որ էր Կոստանդնուպօլիս իւր չրջակայիւքն հանդերձ, մինչեւ ցմե՛ծ պարիսպն, եւ Յունաստանի, Իտալիոյ եւ Ափրիկէի ինչ ինչ նահանգները, Փոքր Ասիոյ ծովեզերաց վրայ մի քանի քաղաքներով:

Հերակլ ձմեռուան մի մասը խոկման եւ տառնձնութեան մէջ անցուց: Քանի՛ ապրտալի զխառնածներ անցեր էին այն օրէն ի վեր, յորում տանուերիւ աւարի աւաճ, իւր նաւերուն կայմին վրայ Տիրամօր կուսի պատկերը կախած իբրեւ փրկիչ ի Կոստանդնուպօլիս հասած, եւ իւր անցքին վրայ ուղունուած էր ժողովրդեան ցընծալից ազազակներով, որք ծովափանց վրայ խուռնընթաց կը հետեւէին, զոչեւով փրկել զերենք Փոկաս բռնակալէն: Որպիսի՛ յանկարծագէտ փոփոխութիւնք կը մնային զեւ իրեն: . . .

Վերջապէս, 622 Ապրիլ Կին, Աթուանիտա Եկեղեցւոյ մէջ հրապարակաւ Սրբութեան հաղորդուեցաւ, եւ առ հասարակ ամենուն մեծարանայ նիւթ եղաւ Քրիստոսի մէկ պատկերը ձեռքը բռնած, եկեղեցիէն ուղղակի նուաւորմիւզ գնաց: Ժողովրդեան գորովալիր արտասուաց եւ ուրախութեան ձայներուն մէջ մտաւ ի նաւ, եւ զէ՛մ եղեալ ի հիւսիսակալն, ցամաք ելաւ մօտ ի գետաբերանն Փոսեայ, որ այժմ Ռիան կը կոչուի, հին Կողքլարի մէջ, որ է այժմեան Մինկրէլիս:

Կոստանդնուպօլսոյ բնակչաց սրտի յոյզն եւ թռեղը հաւատարմապէս իւր արձագանդն ունեցաւ քրիստոսնայ ալ-

դայ մէջ, որ յապաղէ յերեւան եկող, եւ Արեւելից եւ Արեւմտից միանգամայն չորաչուք հանդիսացող աշխարհի բոլոր անմահ տակաւին չէր յերկուս բոլոր անհալ: Բայր քրիստոնեայ ժողովուրդք, արամեացիաց առաջնով Սրբոյ Խաչին գերութիւնը, իրենց միակ եւ պանծալի անկախութիւնն Յունաց ձեռնարկած արկածալից արշաւանաց վրայ սեւեռած էին, եւ ամենահոգ մտատանջութեամբ նորա հաղհակ վախիտութեանցն ի զինն կեցան ի հեռուստ:

Հերակլ զաշինք կուէլով այն գրեթէ անկախ ցեղերուն հետ, որք Կաւկասեան լեռանց իշխեցաւք էին, եւ որոց մեծամասնութիւնը զեռ ցոյսօր այգիէն ունի իւր բնակութիւնը, յաջողեցաւ նաեւ զանոնք իւր զրօշին ներքեւ զինուորելու: Սակայն իւր զինուորական եւ քաղաքագիտական յենակէտն՝ Հոյ ժողովուրդն եղաւ. անդ ունեցաւ Պարսից զէմ՝ գործառնութեան հիմն, - որպէս այսօր ստորութիւն է ըսել -:

Այսչափ յանդուգն եւ միանգամայն անգինկալ արշաւանաց առաջին արդարեւն, Սուրբոյ զինաթափ անձնաբուր ըլլաւն, եւ Խորալու բանակին անաթ մեկնիլն եղաւ. կը մնար այնուհետեւ ազատել զՓոքր Ասիան, եւ մանաւանդ մշտանգամ ձեռք բերել զՍուրբ Խաչն: Եւ մինչդեռ կայսրն սատուածադաշտ եռանգով զօրացեալ, իւր աներկիւզ քաջարտութիւնն եւ հնարիմաց հանճարն այս կուսոյս կը յառկացնէր, Աւարք՝ գրծելով գրուած գաղանց, զեռ Քաղկեդոնի մէջ գանուող Պարսից հետ զինակից եղան, եւ խաչն Կոստանդնուպօլիս՝ որոյ շրջակայքն եւ մուտք անդատարար էին, այս երկու թշնամիներէ միանգամայն պաշարուեցաւ: Պարսիկք խկիւտարը, - որ յայնժամ Քրիստոօլիս (Սոկեքապը) կը կոչուէր, - գրաւելով, հոն բանակինն դրած՝ կը տարածուէին մինչեւ ցէխնքեար Իսկէլէսն. իսկ Աւարներն ցամաքի կողմանէ բուռն զօրութեամբ կը յարձակէին ամրոցին վրայ: Սակայն այն ժամանակ զարթուեցաւ կրօնական եռանդեան Յոյն ազգին տուած միութն այնքան ուժղին էր, որ Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչները քանի մը գնդերու օգնութեամբ միայն բռնադատեցին զաշխարհիցները կորակոր ամթապարտ վերցնելու պաշարումն եւ մեկնելու, 626 տարւոյն Ապրիլ ամսոյն մէջ: Յոյնք այս ազատութիւնը վերադրեցին միջնորդութեան Սրբոյ Կուսին, որ պաշարման

ժամանակ , ինչպէս ժամանակակից Յոյն պատմագիրք կ'աւանդեն , ստէպ երեւցած էր . եւ զարձեւել ի յիշատակ այսր ազատութեան ամբաստանէ եկեղեցական պաշտամունք հաստատեցին , յորում՝ ըստ հնաւանդ սովորութեան , հաւատացեալք ոտքի վրայ կը կենային :

Անդին Հերակլի յԱսիա մըլած վեց ճակատամարտքն յազութութեանց չգիտայ մը կողմեցին մինքն քան զմիւսն փառաւորագոյն եւ որոշողական , զորս ի ձեռս կը բերէր կայսրն զիւցազնական ճիգերով եւ արիական խոտամերութեամբ : Իւր առաջնորդին օրինակաւ կազդուրեալ , բանակն ողջոյն համբերութեամբ կը կրէր անօթութիւնն ու ծարաւը , չափազանց տօթն ու անսովոր ցուրտը : Հերակլ ամեն վառագոյց դիմադրաւ կը վազէր , ուստի եւ յաճախակի վէրքեր բնդունեցաւ : Անգամ մը Եփրատայ ամառաց վրայ պատերազմի խառնուրդին մէջ վիթխարի պարսիկ մը շեշտակի խոյացաւ կայսեր վրայ : Իբրեւ նոր Դաւիթ մը զգէմ կալաւ Հերակլ այս միւս Գողիաթին եւ դիմադրեալ կործանեց զայն զետոյն յորձանաց մէջ : Նոյնչափ երեւելի կը հանդիսանար նաեւ հայրազորով գլխութեամբն . յիսուն հազարէ աւելի կալանաւորներու ազատութիւն շնորհեց , անոնց ամէն պիտոյքն հոգալէ ետքը : Երբեք չկորոյս այն յուսովիւր վատահոլութիւնը՝ որ զինք ի խորս անդ Ասիոյ հրաւիրեր էր : Վայրկեան մ'եղաւ յորում իւր գաշակիցները զինքը լքին . նոքա՛ջ քաջ խրախուսեց զզօրականն , բռնով անոնց , որ եթէ իրենց եղբայրներն եւ Յիսուսի Քրիստոսի Սուրբ Խաչն գերութենէ ազատեւաւ համար շահատակելով արիւն թափելու ըլլային , աներկբայ պիտի տար իրենց Աստուած մարտիրոսութեան անթառամ պատին եւ վարձք յաւերժական : Հուսկ ուրեմն Յ27ին , նոյն իսկ Նինուէի աւերակաց վրայ , մեծ յաղթութիւն մը տարաւ . անդ փառք ծածկեցին զնոս . եւ թէպէտ իւր փալքաս մականուանեալ նժոյգն՝ որոյ վրայ հեծած էր՝ սպաննուեցաւ , այլ գիւցաղնն չսատանեցաւ երբեք :

Խորով տեսնելով որ Յոյնք կը սպառնային իր մայրաքաղաքին , խոյս տուած էր անտի : Իւր անազորոնութեամբ եւ շուայտութեամբ եւ նաեւ անյաջողութեամբ՝ հպատակացն եւ իւր ընտանեաց իսկ ատելի եղած էր : Թանջից տխուր տխտանալով թագն հարձորդւոյն ժառանգեցնել ուզած ժամանակն , Սիրովէս անդրանիկ որդին զլուս քաշեց եւ դիւ-

րաւ զինքն օրինաւոր թագաւոր ճանչցուց : Խոսրով, որ եւ ինքն իսկ հայրասարսն եղած էր, իւր որդւոյն հրամանաւ ձգուեցաւ ստորերկրեայ մթին գետնափորի մը մէջ, զոր ինք չինել տուած էր իւր գանձերը ապահովելու համար : Անսուաղութեան տուայտանքն երկայնատեւ ընելու չափ միայն հաց եւ ջուր կը տրուէր իրեն : — «Թո՛ղ յազենայ իւր սփւով, զոր գիշերու համար այնչափ անմեղաց արեամբ ձեռները թաթաւեց» , կ'ըսէր որդին : Խոսրովս բաւար ռիսերիմներն եկան իր տառապանաց բանտին մէջ զինք նախատելու եւ թշնամանելու : Արքովէս անոր աչաց առջեւ ի մահ մտանկց թագաւորեցնել ուզած սիրուհւոյն որդին, հանդերձ ուրիշ տառնեւփեց որդւովքն : Այս գտանակակիծ տանջանքս հինգ օր տեւեց, յորս մերթ ընդ մերթ սլաքներով կը խոցէին զինք, որոց մահացու վէրքերն վերջապէս զինքը կեանքի բեռէն զերծուցին : Ի՛նչպէս այս եղբարական վախճանս՝ այնքան սեղանակապառութեանց եւ կոտորածներու հեղինակին յատուածակոյս կողմանէ առաքուած մի բացայայտ պատիժ պիտի չհամարուի :

Խոսրովի որդին եւս իր հօրը մահուանէն վեց ամիս յետոյ մեռաւ ի ժանտախտէ, սակայն Հերակլի հետ խաղաղութիւն ընելու ժամանակ ունեցաւ, երկուց պետութեանց իրերը արտերազմեան առաջ եղող վիճակի վերածելով : Բնականաբար այս խաղաղութեան առաջին պայմանն եղաւ սուրբ Խաչին գերեհանութիւնն եւ Զաքարիա Պատրիարքին ուրիշ կալանաւորաց հետ ազատիլն :

Հերակլին Ասորպատականի վրայ յարձակած ժամանակ, Սուրբ Խաչն ցծաղս արեւելեան Պարսկաստանի տարուած էր : Դեռ այն արձակեայ արտեանին մէջն էր յորում փակուած կը կենար երբ Պարսիկք Երուսաղեմէն զայն յափըտակեցին : Թանկագին Մատենքը նախ ի Կոստանդնուպօլիս տարուեցաւ, բայց ի հետեւեալ ամին, այս է (629)ին, Հերակլ յուզի անկաւ ընդ ծով, զայն յերուսաղէմ իր տեղը զետեղելու համար : Հոն հետիոտս եւ բոկոտն ուսերուն վրայ տարաւ զայն մինչեւ ցարձաւոն Գողգոթայի : Պատրիարքն պատեանին բանալին պահած ըլլալով, կնիքներուն գեւ տնարատ մնացած ըլլալուն վրայ ապահով եղաւ, եւ Սուրբ Մատենքն ամբողջովին գրուեցաւ այդ տեղ, ուստի տառնեւջորս տարիներ առաջ յափըտակուած էր :

Ահաւաստիկ ինչպէս եօթներորդ զարու մէջ ամենայն մարդկային տկնկալութեանց հակառակ հոգեւորական եւսանդնալից ձգտում մը Արեւելեան կայսրութիւնը մատուցուած կործանումէ տգրտեց :

Հերակլի յաղթութիւններն ընդ բովանդակ տիեզերս մեծ արձագանդ տնեցան , եւ իւր թշնամեաց վրայ մեծ արսառութիւն ըրին , եթէ Պ . Տիւպէօյի յառաջ բերած Միրիօնդ պատմչին խօսքերուն ուշ գնեմք . - « Յայներն , կ'ըսէ նա , Հերակլ անուամբ աստուածապաշտ մէկը կայսր ընտրեցին . տսիկա Պարսից յառաջխաղացութենէն ստրտաւած , սղօթեց առ Աստուած փրկել իւր աշխարհիւնն այն ծանրատաղտուկ սխերիմներէն : Հերակլի պաշտօնաւորն ընդունելի եղաւ : Այս իշխանա գիշերտան միջոցն մէջ կարծեց լսել ձայն մը որ կ'ըսէր . « Քալէ ' Ստարով-Բարվիդի (Ստարով Բ .) վրայ եւ քոյդ պիտոր բլայ յաղթութիւնը » : -

Տակապէս , Փառնիներու թագաւորն , Սէրվա եւ Բուդէն անուամբ երկու գետաւաններ գրկելով կայսեր յաղթանակին խնդակից եղաւ , եւ անոր հետ մշանջենտուր խաղաղութիւն հաստատեց : Ֆուէտէկէս պատմիչը կ'ըսէ թէ այդ կայսրն . « Յոյժ ազնուարարոյ , գեղատեսիլ , չքեղագէտ , բարձրահասակ , հուժկու եւ քաջամարտիկ նահատակ մի էր . ստեղծ միայնակ եւ անգէն կրկիտի մէջ առ ի ծներ սարանեց եւ քաղքնութիւն մարդոց գէտ գրաւ » : Ժամանակագիրը կը յաւելուէ եւս թէ այս իշխանա մեծ գրտակր եւ տաղաղէտ ալ էր : Ֆրէտէկէս կը պնդէ թէ չէ մարթ Հերակլի քաջադարձութիւններն լսելեայն անցնիլ , հետեւարար մի առ մի կը պատմէ գանձք , թէ եւ տւելի իրր վիպատանութիւն ' քան թէ ճշմարտապէս պատմական իրք . այլ եւ այնպէս իւր վէպն Արեւելից արկածներուն յետագէ գրաւած ուշադրութիւնն յայտնապէս կ'աղաքացանէ : Ըստ այս պատմչի , Փրոսպիներուն թագաւորը շարունակեց Հերակլի հետ իւր բանադնացութիւնները , մանաւանդ ի մասին Հրէից խնդրոյն :

Կան տմանք որ կը կարծեն թէ Միջին-Գորն խուժուժ ժամանակամիջոց մի եղաւ , որ ծածկեց գաշխարհ համարէն իւր թանձրամած ստուերով , եւ թէ թշուառ մահկանացուք

չկրցան տգատօրէն չնչել մինչեւ այն ժամանակ, զոր դոցա
հաճոյ թուեցաւ անուանել Վերածնունքին: Այդ մալ գիկ
հնար է թէ սքանչանան տեսնելով թէ արքայն Տակապէս
ու Ս. Էլուստ՝ ո՛չ միայն զիրենք անմահացնող ժողովրդական
երգերուն նիւթը մատակարարած էին, այլ եւ հետառեա քա-
ղաքադիրտութեամբ ընդհանուր քաղաքակրթութեան ծանր
գործոց իսկ մտադիր էին:

Գ. Վ. ԹԷՐԶԻՊԱՇԵԱՆ

ԱՌ ԱՍՏՂ

Ա.

Ասորդ՝ անոյշ իրրեւ ըզոյս՝ պաղպաջուն
Ծաղիկդ երկնից դաշտերէն,
Լար հոգեւոր քնարին ոյր երգք՝ անբշովք
Ըզսիրտս որորեն,

Մինչ տաւտնիս ոսկեփետուր յանասմանն
Յանյայտ կեդրոն տարադէմ՝
Առ վայր մի գբեռն հոգոց թողլով՝ ի՞նչ անձկաւ
Աչքս առ քեզ կ'ուղղեմ,

Քե՛զ որ քան զաչս յանկուցանես ըզմիտս իմ
Խորհրդաւոր մի սիրով՝
Ձերդ բոյր մի զբոյրն՝ անջատ մնացեալ ընդ երկար՝
Նորէն տեսնելով:

Ես այն պանդուխտն եմ աղքատիկ՝ մայրեաց մէջ
Գիշերազնաց մարբեալ,
Եւ դու այն լոյս՝ գոր ի հեռուստ կը տեսնէ
Հիւղէ մը պլպլաւ:

Ես այն ծաղիկն եմ զոր 'ի կողս անդ ժայռի
Այրեց հրատապ արեւակ,
Քո շողո՛ղ՝ կամիլն է այն ցօղոյ որ պահ մ'ալ
Շնորհէ նմա կեանք :

Ինչո՞ւ՝ հրեշտակդ անսամպ ճակտով՝ քո թռիկ
Կ'իջնէ շիրմացս այցելու ,
Ըստուերանիստ հիգացս արպեօք առ վայր մի
Զերկինս բանալու :

Ո՛վ սուրբ ու անոյշ հաղորդութիւնք հոգեկանք...
Ակնախնդի՛դ խորք վրեժմ ,
Յորս գլխիկոր յեզերց՝ եւ սիրտ 'ի թնորջ՝
Զաչս իմ սեւ եռեմ :

Եւ զընծութիւն մի մեծ լընու զհոգին իմ
Երբ ըսծափիմ 'ի ցնորիցս ,
Խաղաղ են բնաւ ք շուրջ , եւ պատկեր քո յողայ
Յանապակ ալիս :

Ի՞նչ ցնորական անշրպետներ կտրելով
Նըշոյլդ երկնից խորերէն՝
Մերթ նորահրատ բախեալ տատեղց՝ մերթ փշրած
Գնդերու մէջէն՝

Կը հասնի հոս զերդ մըտերմի գնացելոյ
Քաղցրիկ ողջոյն սիրատենչ ,
Անսահմանին յերկուց եզերց իբրեւ զօդ
Երկու եղբարց մէջ :

Սակայն նըշոյլդ այդ յիշատակ մ'է միայն .
Հոն չես ուր քեզ կը տեսնեմ ,
Թերեւս փշրած՝ կամ թերեւս յայլ տիեզերս
Սլանաս ուղփանեմ :

Բ .

Գիշեր , գիշերն ահա թեօք լայնաափսոս
Ընդգրկելով ըզգունս մեր .
Լըսեցին լոյսք եւ ձայնք , բրբիջք եւ լալօնք
Յանդարձիակ ըստուեր :

Ինչպէս մրրկաց հետ կռուելէն ետքն՝ յոգնած
Փլուզեալ մրմնայ Ովկէանն ,
Ննչէ յոգնած մարդկութիւնն ալ՝ յետ դժնեայ
Յուզմանց տրւնջեան :

Խորհրդաւոր ժամ , յոր կենաց խակ օրէնք
Յեղաշրջած են համբուն ,
Ի մահաափս քուն կր մոնեն կենատարք ,
Եւ մեռեալք զարթնուն :

Ժամն է յորում հրացայտ աչօք յածին շուրջ
Դժոխարձակ ուրուականք .
Կը հեծեծէ հողմն ընդ խրամատ պարսպաց
Զոր թանայ լուսնակ . . . :

Ժամն է յորում նշդեհերցս 'ի ստուերս այս
Ոգիք կ'իջնեն այցելու ,
Եթերային զուրգութանօքն ըզբեկեալ
Սիրտըս բուժելու :

Եւ եթերաց մէջէն տանին ըզհոգեակ
Վերսւյց ստող յատուղէ՝
Մինչեւ յոսկի ուր սափորոյլ լոյս հոսանքն
Յանհունն հեղեղէ :

Տիեզերաց 'ի նուիրական լրութեան .

Ճերմակ ծաղկունք քո նշուլից

Կ'անձրեւեն շուրջ . թեւաբախք յունկն իմ զոնչեն

Եւ երգք խնդալից :

Եւ կանգնին յաչս իմ լուսանիւթ սիւներով

Աստուածաշէն քո տաճարք

Յորս երթներանգ շողից նրման թեւածեն

Բզմայլեալ հրեշտակք :

Եւ հեռուն անդր 'ի մայրեստանս երկնաստունկ

Նկարեալս անդորր 'ի լրճակ՝

Նուրբ վարդագոյն գոլորշեաց պէս յեւս այգուն

Ճեմ առնուն ոգեակք :

Նոքա յաղթողքն են որ շիրմին զոնչեն անդր

Ճշմարտութեան են հասած .

Չունի ներկան հոգեր , անցեալն՝ կսկիծ ,

Ապագայն՝ կսակած :

Կուսից ժբալիսն անբիծ է հոն . — պատանեակք

Գրդեալք 'ի խօլ ճիւղէ

Չեն արշաւեր ըսպտազէն . — հոն դափնին

Արիւնտած չէ :

Այլ գեղեցիկն է նոցա իղձ եւ օրէնք ,

Ճշմարտութիւն՝ աննսպարհն .

Սէր՝ է լապտերն եւ ուղեցոյց որ տանի

Բաստից 'ի տաճարն :

Հոն կը սնանին երգովք զունոց եւ լուսոյ ,

Հոն երջանիկք կը բնակին

Որ սիրելեացն երբ կարօտման՝ վշտահարք

Չեն նայիր հողին . . . :

Յայլ երկնապտոյտ ոլորս ոսկի քո շաւղին
Յանյայտ կեդրոնս ատարդէմ՝
Թողլով առ վայր մի զբեռն հոգոցս՝ ի՛նչ անձկաւ
Աչքս առ քեզ կ'ուղղեմ . . . :

Բ. ԹԷՐԶԵԱՆ

« ՄԵՌԵԱ՞Ն Է ԹԷ ՆՆՁԷ » ԳՐԱԲԱՐՆ

Այս արդէն լուծուած խնդիր մըն է , գոնէ ոմանց համար . Ռուսահայք թերեւս ծիծաղին մեր վրայ երբ տեսնեն թէ մենք տակաւին այսպիսի խնդիրներ կը յուզենք : Անոնք կրնան իրաւունք ալ ունենալ մէկ կողմէն , որովհետեւ իւրենք ա՛յլ եւս դրարարամիտ չեն , կամ թէ՛ անոնց գրութեանց մէջ գրարարը դարձեալ կենդանացնելու ջանք չըսեալ . կը մշակեն նոր հայերէն լեզու մը այնպէս՝ ինչպէս ըմբռնած են իրենք : Սակայն , բնդհանրապէս խօսելով եւ զմեզ կամ մեր գործածած դատաւարներն նկատելով , բատկաւած ենք խոստովանիլ թէ այդ խնդիրը դեռ լուծուած չէ , մանաւանդ թէ , եթէ այսպէս կարելի է ըսել , անլուծանելի եղած է : Գրարարեանց եւ Աշխարհարարեանց վիճարանութիւններն ի վաղուց թէ եւ դադրած են , սակայն իրական պատերազմը կը տեւէ տակաւին : Ոմանք զուտ աշխարհարար կը գրեն՝ գոնէ որչափ կարելի է , իսկ ոմանք գրարարածեւ խառնակ հայերէն մը , որով կը յուսան սակայն հին լեզուն նորին մէջ կենդանացնել : Ահա այս յայտնի նշան մըն է թէ՛ հին եւ նոր լեզուին խնդիրն անլոյծ մնացած է տակաւին , զոր սակայն ջանալու ենք լուծել :

Մայրաքաղաքիս մէջ հրապարակագիրներն բնդհանրապէս աշխարհարարեան են եւ ուրիշ կերպ ալ , կարծենք , ըլլալ չէին կրնար : Ասոնց մէջ , ներքին եթէ յանդուգն է մեր դատաստան , չեն գտնուիր թերեւս գրարարադէպք , այսինքն այնպիսիք որ գրարարը ճանչնալու , յարգելու եւ սիրելու

չափ այն մեր հնաւանդ լեզուով պատգած ըլլան : Հետեւապէս , երբ տանք երբեմն մեր հնատունգի թարգման անարդէլու եւ ծաղրելու չափ կը յանդգնին , լսկ իրենց ոգիտութիւնն ու թեթեւութիւնն է պատճառն , որմէ եթէ երբեք ազատին , այն ժամանակ միայն կրնան աւելի համակրութեամբ եւ ակնածութեամբ խօսիլ ու գրել իրենց հնադոյն մայրենի լեզուին եւ զայն մշակող գրագիտաց վրայ :

Այսպիսիներու գտտատանն ու վարմունքն եթէ կարելորութիւն չունին , նոյնն ըսել չենք կարող այն երկու ուսումնաթերթերուն համար , որոնք Եւրոպայէն մեր քաղաքն ամէն ամիս կ'այցելեն : Հնօրեայ Բագմալիկն եւ Ամսօրեայ Հանդիսն որ տակաւին չօրեքամեայ է , երկու հեղինակութիւնք են , որոնց ճոխութեան առջեւ՝ զոնէ հայերէն լեզուի գիտութեան մասին՝ ինքնակամ կը խոնարհին անշուշտ նաեւ ամենաբարձր ճակատներն : Այս՝ Մխիթարայ գլուխունք հայերէնի ուսմունքով հիմնովին պարագած են միշտ եւ իրենց սիրելագոյն պաղմունքը նոյն լեզուի հետազօտութիւնն է դարձ : Հետեւապէս , ասոնց գտտատանը վերին ստեան մը կը կազմէ կարծենք , որոնց վճիռն ամենայն պատկառանք կրնանք ընդունիլ՝ երբ մանաւանդ միարանին :

Այս մեծարոյ թերթերէն առաջինն սկսած է արդէն նաեւ վարդապետել դաւանանքն յայտնապէս : Բագմալիկ՝ եւ իրմով բովանդակ միարանութիւնն որուն ներկայացուցիչն է , չենք սխալիր եթէ ըսենք թէ համարձակ գրարարեան է եւ կը ջանայ գրարարն աշխարհարարի մէջ կենդանացնել , գրելով գրարարախառն , որմէ սակայն չենք կարծեր թէ գրաբարը կարենայ վերստին ծնանիլ (*) : Իսկ Ամսօրեայ Հանդիսն , արդէ հայերէն գրականութեան հզօր պաշտպանն , նոյնչափ համարձակ Աշխարհարարեան մըն է : Սա կ'աշխատի եւ նպատակ ունի արդէ ընածին հայերէնն յառաջացնել , զօրացնել ու զարդարել առանց մեռեալ գրարարն յարուցանելու կամ կենդանացնելու , զոր հրաշագործ գերբնական զօրութիւն մը միայն թերեւս կարող է կատարել : Հանդիս այս նկատմամբ բացայայտ խոստովանութիւն

(*) Բագմալիկ այս մասին ընդարձակ յօդուած մը կը հրատարակէ որ երկու անգամ երեւցած է եւ զեւ շարունակելի : Երբ աւարտի կրնանք գնահատել ու քննադատել յօդուածն :

մը թէեւ չունի, սակայն դրեթէ լռուր յօգուածներու լեզուին ուղղութիւնն այս է, եթէ ի բաց առնունք Հ. Ղ. Յ. յօգուած ազիրն, որ յետին ժամանակներս Գրաբարեանց կուսակցութեան սկսած է յարիւլ: Այս երկու ամսագիրներն եւ իրենց հետ այն կրկին Ուխտերն սրոնց կը պատկանին, նոյնչափ յարատեւութեամբ ու զօրութեամբ քննած, ճանչցած ու սիրած են չին հայերէն լեզուն եւ ասոր վկայ են այնչափ մատենադրութիւններն, որոնք նոյն չին լեզուով հրատարակ ելած են: Ասոնց մէջ բացայայտ կ'երեւին իրենց հոգին ու կարողութիւնն: Սակայն եւ այսպէս այս հայագէտ ու հայասէր հայերն իրարու միարան չեն, թէեւ նոյն Մխիթարայ որդիք են: Արդեօք անո՞ր համար է անմիաբանութիւնն, որովհետեւ ասոնք ալ վերջապէս հայ են: Մենք չատ մտածած ենք այս մասին, սակայն ազանով եզրակացութեան մը չենք հասած: Ուստի՞ է, եթէ այսպէս ներկել է բացատրել, Բազմավէպին պահպանողականութիւնն, եւ Հանդէսն ուստի՞ առած է ազատամտութիւնն: Արդեօք նորոտէ՞ր անուանենք Հանդէսն, իսկ Բազմավէպն հնաոտ: Կամ թէ կրնա՞նք յանդգնիլ պնդելու թէ Բազմավէպ հայասէր է, իսկ Հանդէս օտարասէր: Այս եւ ասոնց նման մեկնութիւնք անչիմն ենթադրութիւնք են եւ թշնամութեան կամ ագիտութեան արդիւնք:

Ո՞ր յանդուգն Գրաբարեանը կարող է յատաճ անցնիլ եւ ըսել թէ Գրաբարն հայ է, իսկ Աշխարհարարն օտար: Այս վերջինն ոչ միայն օտարութեան մէջ այլ նաեւ հայերնի հոգին վրայ ծնած ու մեծցած է. գուցէ այս տարբերութեամբ լսի որ օտարածինն օտարոտի տարրներով ու ոճերով աւելի խառնուած է քան թէ այդրենածինն: Սակայն մի՞թէ չէ՞նք կրնար հարցնել թէ Հայն ո՛ւր եւ ե՛րբ անխառն մնացած է համակ: Ո՞վ կարող է զմեզ համոզել թէ մեր ծանօթ ամենահին լեզուն կարծուածէն շատ աւելի օտարախառն չէ: Զարհուրանք պատճառելու շափ բնիկ պարսկերէն բառերու մեծ ամբողջ մը արչուած գրուած է մեր հնագոյն լեզուին գաւառերն: Ոչ, այդպէս զիւրաւ օտարութեան չլատարարտենք մեր արեւնակից եզրայրն. այնչափ հարազատ հայածին է Աշխարհարարն՝ որչափ Գրաբարն: Հակառակը փաստարանելու զօրութիւն ունի՞ն արդեօք Գրաբարեաններն:

Բայց կարծեն թերեւս տմանք թէ Գրաբարը «մեռեալ չէ

այլ ննջէ» : Սպասենք որ արթննայ՝ եթէ յաւիտենական համբերութիւն ունինք : Սակայն կրնա՞նք արդեօք հարցնել թէ ի՛նչ թէ՛յութիւնք կը պահանջուին սրպէս զի լեզու մը մեռած համարուի : Այո՛ , մենք ալ չենք ուզեր անգութ դռնուիլ եւ մեր մայրը կենդանի թաղել : Բոլոր Գրաւարեաններու չափ մենք ալ կը յարգենք ու կը սիրենք զանիկայ , որովհետեւ անոնց չափ եւ թերեւս աւելի քննած ու ճանչցած ենք մեր մայրենի լեզուն : Բայց եւ այնպէս , առանց մեր գիտակցութիւնը խաբելու չենք կարող ըսել թէ հին հայերէնը դեռ կենդանի է : Ո՞չ ապաքէն լեզուի մը կենդանութիւն տուողը խօսիլն է : արդ կա՞յ տեղ մը ուր հիմա հին հայերէն խօսուի : Այո , կը գտնուին հայ գրագէտք որ ճիգ ընելով կարենան իրենց մօր լեզուն թոթովել , իսկ այս լեզուով գրողներ աւելի բազմաթիւ եղած են եւ կան ցարդ : Բայց այս բաւական է , որպէս զի լեզուի մը համար կարենանք գոչել թէ տակաւին կենդանի է : Քան զմեզ աւելի են թուով քաջ Լատինախօսք եւ Յունարանք , սակայն ոչ ոք կայ որ պնդէ թէ այն երբեմն այնչափ կենդանի ու կենսատու լեզուները ցարդ չեն զրկուած կենդանութենէ : Ծնանելով դուստրներ՝ մայրերն անկենդանութեան վիճակի մէջ մնացած են : Մայրութեան ոտաւիճան ելլելուն պէս՝ մահուան կը դատաւարատուի մայրն կամ նորածին լեզուն անգութ մայրասպան է միշտ : - Լեզուայ այս է վիճակագրութիւնն : Այսպէս ալ մեր մեծարոյ մայրն զուկրներ աշխարհք բերելով՝ պառուելէն ետեւ հասարակաց բախտին հանդիպած է : մահուան տակ ընկճելով : Այսու հանդերձ չենք ուզեր ուրանալ թէ տարածում մահ մըն էր զոր մեր մայրենի հին լեզուն մեռաւ : Եթէ՛ մեր նոխնիք աւելի խոհեմ գտնուէին եւ զխոնային իրենց լեզուն յարգել եւ զայն իւր ներքին զօրութեամբ զարգացնել , բնիկ ու բնական զարգերով գեղեցկացնել , մանաւանդ մեր քաղաքական յարաբերութիւններն ալ եթէ՛ աւելի նպաստաւոր ըլլային , հին լեզուին կեանքն երկարադոյն կը տէկր անչուշտ : Սակայն կերպ կերպ ձախտողութիւնք ներքուստ եւ արտաքուստ յաջորդելով իրարու՝ մահաբեր հարուածը տուին մեր մայրենի լեզուին կենաց , որով գրուած լեզուն խօսուածէն սկսաւ տակաւ զատուիլ զարտուղիլ : Դեռ ժափանակ մը կը գրուէր միայն հին լեզուն , բայց զայն խօսող

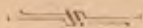
չկար: Այս, մեռած էր այլ եւս, սակայն բարեբախտութեամբ թողնուլ զառակ մը, որ աճելով մեղմիկ եւ զօրանալով իւր մօր չափ պիտի գործէր՝ ժամանակին ընթացքին ու հոգւոյն համեմատ կատարելագործուելով:

Որչափ ստոյգ թէ է մօրը մահը, նոյնչափ ճշմարիտ է զաւելին ալ ծնունդը: Եթէ անդու թ եւ անխիղճ կը դատեն զմեզ ոմանք անիրաւութեամբ՝ երբ մեռած կը հրատարակենք մայրն, նոյն՝ մանաւանդ թէ ծանրագոյն մեղադրանաց արժանի են իրենք՝ մեր մայրենի լեզուն անզաւակելով կամ ամուլ դնելով, այսինքն կարծելով թէ արդի լեզուն (հայ մօրն հարազատ հայ դուստրը) տակաւին չէ ծնած: Ձենք զխտեր այսպէս կարծողներն ե՛րբ նոր լեզու մը ծնած կը համարին: Քանի որ ծանօթ հին լեզուն չի խօսուիր կամ թէ երբ մենք մեր ճանչցած գրաւոր լեզուէն բաւական տարբեր կը խօսինք, այսինքն տարբեր կը հոլովենք ու կը խոնարհենք, եւ ընդհանրապէս բոլոր բաւական մթերքն երբ որոշ եւ յատուկ ձեւեր առած է, տարակուսի՞նք դեռ թէ զաւակն աշխարհք չէ եկած տակաւին (*): Կամ թէ կ'ուզէի՞նք պահանջել որ մօրն բոլորովին աննման բլլար դուստրն, որպէս զի ծնունդին հաւատայինք: Ոչ, ոչ, մեռած մայրը կենդանացնելու անօգուտ ջանքով, վայրապար չսպաննենք կենդանի զաւակն եւ արգելք չդնենք ասոր զարգանալուն եւ կազդուրելուն: Ընդհակառակն բոլոր հոգւով աշխատինք նոր սերունդին նոր լեզուն մշակելու եւ հասցնելու այն ցանկալի միօրինակութեան կամ միաբանութեան, որուն միացեալ զօրութիւնն ու գործունէութիւնն շատ արդիւնաբեր պիտի կարենայ բլլալ երբեմն: Սակայն մենք այս հնարաւորութեան միջոցները չքննած՝ ունինք քանի մը պատրաստողական նիւթեր, որոնց վրայ հետզհետէ պիտի ճաւենք նախապէս:

Հ. ՍԵՐ. ՏԵՐԱԽԵԱՆ

(*) Այս ճշմարտութիւնն որպէս զի աւելի յայտնի երեւայ, շատ կանուր է փոքրիկ քերականութեամբ մը ցուցնել այն զգալի փոփոխութիւններն որ արդի լեզուն կրած է մեղմով՝ քնապէս եւ ոչ բռնապէս:

ԳԻՏԱԿԱՆՔ

ԱՍԻՈՅ ԱԶԳԱՀԱՄԱՐԸ . — Ձինաստանի տէրութիւնը այս անգամ բոլոր Ձինաստանի Ազգահամարը կատարեց . ըստ այսմ Ձին ազգն ի ժամուս իր 390 միլիոն անձէ բաղկացեալ է : Այս ազգահամարիս մէջ ոչ Քօրէայի , ոչ Թիպեթի եւ ոչ Քաշկարի բնակիչք ամեղակեալ չեն . եւ որովհետեւ Հնդկաստանի բնակիչք իր 250 միլիոն կը համրուին , այսպէս Ձինացիք եւ Հնդիկք երկրիս բնակչաց կէսէն աւելի մասն կը կազմեն : Քաղաքակրթելու համար ի՞նչ լայնատարած ասպարէզ :

ԱԽՏԱԲԱՆԱԿԱՆ . — Անցեալ ձմեռ Տանկը , Էնֆլուէնձան կամ Կրիքը այնչափ նեղեցին մարդկային ազգը , որ կ'արժէ անոր անցեալը ճանաչել : Արդ՝ 1657—1658 ին Պարոնայք Վիլլյէ երկու Հոլանտացի ճամբորդք Հոլանտայէ ի Փաղղիս երբեմն Վիլլյէ Գեաղանին եղբօր որդիք՝ Փաղղիս այցելելու առեն տեսած են Բարիզ , ինչպէս ա՛յս անգամ հրատարակաւած իրենց օրագրութենէն կ'իմացուի , համաճարակ հիւսանդութիւն մը , որ ճիշդ մեր Էնֆլուէնցայի յատկութիւններն ունի եղեր : Գեղավաճառք մէկ տարուան պաշարներն մէկ ամսուան մէջ սպառեր են . այնչափ ծաւալեալ է եղեր այդ հիւսանդութիւնը , որ Փաղղիացիք նորամուտ արտ (le mal à la mode) կ'անուանեն եղեր զայն . պատճառը օղայն ապակաշառ թեան վերադարձեր է . կը կարծուի եղեր որ այս հիւսանդութիւնը քաջով անձն ա'լ ազատ ոլիտի մնայ ժանտախտէն , որ այն ատեններն աստիկապէս կը տիրէր Եւրոպիոյ մէջ : Թագուհին Աննա Աւստրիոյ այնչափ հաւատք կ'ընծայէ եղեր այս խօսքիս , որ ըստ պատմելոյ այն երկու ճանապարհորդաց , ամեն ճիւղն բոլոր է այն արտէն բնաւերա . համար , եւ մշնչեւ իսկ իր խուցին մէջ բոկոտն պարտեր է , եւ վերջապէս իւր բողձանքին հասեր է , բայց այնչափ աստիկութեամբ որ մահուան փառնքի մէջ բնկեր է :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՇՃԵԱՆ

ՀԱՏՈՒ Ա. ԷԼ Բ.

Կը վաճառուի ամեն Հայ գրադաճառաց քով : ԻՒն մի հաստ 5 դրոշ :
Երկու հաստին ի միասին 8 դրոշ :

Կեդրոնատեղին է , Նշան Կ. ՊԼԵՎԵԿԱՆԻ ՏԱՐԱՐԱՆՆ , Կ. ՊՕԼԻՍ ԷՍԿԻ
Զապրիյե մասսեօի , Խիւ 61 :

Պատկեր սասնակինգ օր մի անգամ իմ հրատարակուի :

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է Կ. Պօլսոյ հա-
մար 40 դանեկան, իսկ գաւառաց եւ օտար երկիրներու հա-
մար 50 դանեկան, քղրասարի ծախքը ի միասին հաշուելով :

Իւրաքանչիւր քիւ 3 դանեկան է :

Պատկերի խմբագրասունն է ի Բերա, Եկեղ փողոց,
Թիւ 1, ուր պէ՛տք է գիմել բաժանորդագրութեան եւ քերքին
վերաբեւեալ այլ ամենայն խնդրոց համար :